

situne dei

Årsskrift för
Sigtunaforskning
2010

In honorem Sten Tesch

English Summaries

Redaktion:
Rune Edberg och Anders Wikström
Engelsk översättning och språkgranskning:
Christina Reid

Utgiven av Sigtuna Museum
ISSN 1653-8498

Staden på landet – en gravgård i Täby

Lars Andersson

När Skanska skulle bygga en ny bro vid gården Broby strax söder om Vallentunasjön visade det sig att det fanns någonting väldigt spännande i jorden. Året var 1995 och de runstenar som tidigare hade stått på platsen var nyligen flyttade till ett ställe där de löpte mindre risk att bli påkörda av bilar som körde på den hårt trafikerade Frestavägen. Eftersom en av runstenarna nämnde just ett brobygge som kan antas ha utförts på 1000-talet e Kr beslutade länsstyrelsen om att brobygget skulle utföras under antikvarisk kontroll, en så kallad schaktövervakning.

Området runt platsen är fullt av fornlämningar av olika typer. Precis intill ligger ett gravfält som är delundersökt i början på 1970-talet där det då framkom vapengravar från äldre järnålder (Magnusson & Claréus 1979). Runstenarna gör platsen ytterst intressant då en av dem nämner en resa till Jerusalem och en annan nämner en hög byggd åt en namngiven person. I efterhand kan man tycka att brobygget borde ha föregåtts av en större antikvarisk insats.

Brobygget tog en relativt stor yta norr om Frestavägen i anspråk eftersom trafiken

måste ledas förbi vid sidan av den gamla bron. Det skall sägas att schaktövervakningar inte är en fältarkeologs mest uppskattade arbete. Förutsättningarna och metoderna är helt opåverkbara och schaktningen görs ofta efter exploatörens villkor. Dessutom kan det krävas en viss auktoritet hos den deltagande arkeologen för att stoppa ett bygge som är full gång med maskiner och anläggningsarbeten. Byggherren har ofta ett snävt tidsschema och kostnader för beställda maskiner, bodar och arbetskraft. Men att stoppa bygget var precis det som blev nödvändigt vid brobygget 1995. Efter att schaktningen hade pågått i närmare en vecka på västra sidan om ån flyttades schaktningen till andra sidan. Redan efter första dagen på denna sida kom det fram ett skelett.

Vid ett skoptag blottades nederdelen av en kropp. Och detta skulle visa sig början på ett arkeologiskt projekt och ett tankearbete som ännu ej 2009 är avslutat. Vid fyndet avbröts exploateringen och övergick till en arkeologisk undersökning. Schaktning och metod gick nu att styra på ett annat sätt.

Ytterligare två skelett kom fram vid den efterföljande undersökningen. Dessa tre bedömdes att vara en äldre kvinna, en äldre man och en pojke i 10-årsåldern. Slutsatsen drogs att de begravda och runstenarna borde tolkas inom samma kontext. Gravarna gick lyckosamt nog att datera till 1000-talet e Kr då två av dem innehöll mynt. Gravskicket i sig hade i och för sig räckt för att göra denna datering men mynten kunde bekräfta vad vi redan visste och dessutom förse oss med mer information som vi skall se nedan. Den mest uppmärksammade tolkningen får väl sägas vara att en av individerna pekades ut att vara identisk med en som är omnämnd på runstenarna. Den äldre kvinnan antas vara Estrid, Jarlabankes farmor (Andersson 1999; *fig. 1*).

Gravgården som jag kallar den eftersom det finns en anledning till att stjäla uttrycket från Sigtuna, antas tillhöra Jarlabankeätten. Just runstenarna är en nyckel till att dra den slutsatsen. På runstenarna nämns som ovan sagt en hög, ett monument tillverkat för Jarlabankes farfar Östen. Östen tycks ha dött i samband med en resa till Jerusalem. Till minne av honom byggde hans söner och hans maka denna hög. Högen fanns fram till 1800-talet då de sista resterna odlades bort. De reste också minst tre runstenar och byggde en bro. Allt för att hedra Östen¹ och för att markera platsen. För platsen var nämligen mycket viktig.

Broby bro ligger i skärningen mellan Såsta, Broby och Karby ägor. Området är ett av världens runstenstättaste. Ingen annanstans behöver man gå så kort väg för att hitta en runsten. Och många av dem är resta av den så kallade Jarlabankeätten. Denna släkt hade inflytande och kontroll över flera av de gårdar som fanns inom det som senare skulle bli Täby socken. Förmodligen var Såsta

gård, vilket är den fastighet där gravarna hittades, deras ursprungliga sätesgård. Andra gårdar har föreslagits som huvudgård, till exempel det intilliggande Karby, men Såstas läge intill Vallentunasjön liknar mer de övriga stormannagårdar som finns i trakten.² Såsta tillhör också en namngrupp som förmodligen är äldre än Karby. Båda gårdarna har dock en fornlämningsbild som antyder en relativt ”mäktig” förhistoria. Men spridningen av runstenarna ger fördel till Såsta i tolkningen av huvudgård för den mäktiga Jarlabankeätten. Platsen placerar sig i centrum av släktens runstenar som ringar in ett större område. Runstenarna har dock inte varit de enda monumenten. De har ofta hört ihop med broar eller vägar vilka ibland, men inte alltid, byggdes som skrytobjekt. Mitt i detta släktcentrum hittades alltså tre skelett 1995.

Arkeologiska undersökningar 2007–2009

Många år senare kom läns museet tillbaka till platsen. År 2007 gjordes den första forskningsundersökningen. Innan spaden, eller rättare sagt grävskopan, sattes i marken hade givetvis ett antal frågeställningar formulerats. Mycket funderande hade försiggått sedan 1995. En huvudfrågeställning som har följt med hela projektet som en röd tråd var om gravarna låg i utkanten av ett äldre ”normalt” gravfält. Alltså en kristen förlängning av ett tidigare hedniskt gårdsgravfält. Som ovan nämnt ligger det ett sådant gravfält alldeles intill. Detta daterades visserligen till äldre järnålder³ vid en undersökning på 1970-talet, men har faktiskt till sin yttre form likheter med vikingatida gravar. Frågan var om de nyupptäckta gravarna gick att föra till detta gravfält och om vi mitt bland de kristna skelettgravarna skulle

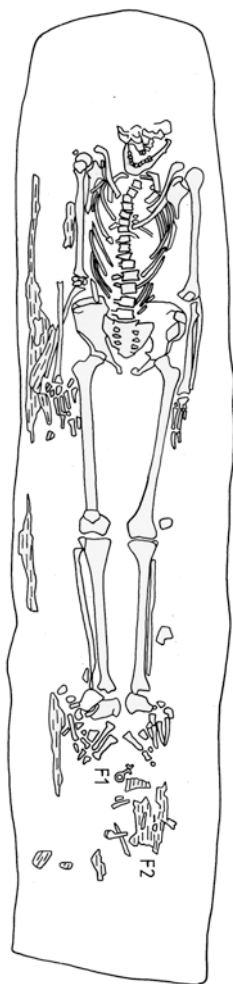

Fig. 1. Grav nummer A3 vid Broby bro. En äldre kvinna som har tolkats vara identisk med "Estrid" som omnämns på ett flertal runstenar. F1 och F2 markerar ett skrin med innehåll och en nyckel. Till vänster i bilden kistan som delvis var bevarad som starkt förmultnade träfragment.

hitta överplöjda hedniska kremationsgravar.⁴ Känslan var dock att dessa nyupptäckta skelettgravar representerade något annat.

Och givetvis kom det fram flera gravar. Forskningsprojektet fortsatte och efter undersökningarna 2007, 2008 och 2009 är vi nu uppe i tolv undersökta skelettgravar. Dessutom har det kommit fram stenpackningar eller mörkfärgningar som tillhör ytterligare fem säkra gravar.⁵

Den mest spektakulära graven är nog ett spädbarnsskelett som kom fram 2007. Graven var placerad något avsides i utkanten av gravgruppen vilket först ledde till spekulationer om att det skulle vara en mylling, alltså en odöpt individ som har placerats så nära vigd jord som möjligt. Och graven ligger mycket riktigt väldigt nära gränsen för gravgården. Det finns också exempel på barnbegravningar i sen tid som har placerats nära

gamla gårdsgravfält och inledningsvis var det osäkert i vilken tid graven skulle placeras. Benen ¹⁴C-daterades dock till 1000/1100-talet⁶ och tillhör alltså kontexten kring de övriga gravarna. Detta utesluter dock inte ovanstående resonemang om en odöpt individ och skulle då vara ett mycket tidigt belägg på ett beteende och tankegods som återfinns senare i historien. För en fältarkeolog var det också mycket märkligt att hitta välbevarade ben efter en så ung individ eftersom detta är mycket sällsynt. Deras ben brukar vara så sköra att de inte bevaras.

Ett litet gruskorn i våra hypoteser trodde vi att grav A1120 var. Den visade sig nämligen vara en brandgrav. Kunde det vara så att vi verkligen hade inslag av hedniska kremationsgravar? Var gravgården ett normalt gårdsgravfält med blandade kremerade och obrända gravar? När vi undersökte graven kunde vi ganska snabbt konstatera att den hade alla drag av att vara väsentligt äldre än skelettgravarna. Benen låg centralt och var rentvättade. Graven tillhörde en helt annan kontext som bör föras till en mindre grupp med äldre järnåldersgravar som finns på andra sidan Frestavägen. Inga spår av vikingatid fanns i graven och vi drog en lättadens suck. Vi kunde återgå till hypotesen att våra skelettgravar var någonting helt annat.

Gravarna ger ett intryck av att tillhöra en högre social samhällsklass. Flera av dem har inslag av kol eller kolade kistor vilket har tolkats tillhöra en hög social status. Samma fenomen har påträffats i Lund, Danmark, England och inte minst i Sigtuna (Wikström & Kjellström manus 2009). Flera av gravarna har också innehållit fynd vilka oftast har varit placerade nedanför fötterna. Tre gravar⁷ har innehållit mynt med *tpq*⁸ år 1029, 1034 och 1014. En av gravar-

Fig. 2. Undersökta gravar vid Broby bro fram till och med 2009. De osteologiska bedömningarna är preliminära. Armställningar efter Wikström 2008. Samtliga bevarade skelett hade huvudet i väst. Fynden är översiktligt redovisade.

Id	Kön	Ålder	Fynd	Armställning	Övrigt	Kista
1	♂	Äldre (Senilis)	Kistspikar	Rak (A)		Ja
3	♀	Äldre (Senilis)	Skrin Vikter Mynt (2 st) Silverring Kniv	Rak (A)	Tpq 1024	Ja
8	♂	Ca 10-år (Juvenilis)	Kniv Bencylinder Dubbel helkam Sölja Remändesbeslag Pärla Byglar Spik Mynt (2 st)	Rak (A)	Tpq 1034	Ja
554	♂	Vuxen (adult)	-	Rak (A)		Ja
591	♂	Yngre vuxen (Juvenilis)	Järnten	-		Ja
608	?	2-4 år (Infans I)	Pärlor (4 st)	Rak (A?)	Stenfylld	Ja
627	♂	Vuxen (adult)	Mynt (8 st) Bryne Kniv	Rak (A)	Tpq 1014	?
1087	♂ (?)	2-4 år (Infans I)	Kniv Bryne Kistspikar Pilspets	Rak (A)		Ja
1111	-	-	-	-		-
1120	?	-	Nål	-	Brandgrav Äldre jää	Nej
1246	?	Spädbarn (Infant)	-	-		-
2000	♂	Vuxen (adult)	-	Korsad (B)		Ja
2211	♂	Vuxen (adult)	-	Korsad (C?)		Ja

na (A627) innehöll så många som åtta mynt. I samtliga fall har det varit västeuropeiska mynt. Gravgården bör således med säkerhet kunna placeras i 1000-talet, eventuellt med en avslutning under de första decennierna av 1100-talet. (fig. 2–3)

Det finns antydningar till en intern kronologi inom gravgården. Dock är den inte tydlig eller linjär. Den hittills förmodat äldsta gravan är A608 som innehöll fyra pärlor i halshöjd. Dessa går att datera till skiftet 900–1000-tal (Callmer 1977). Den förmodat yngsta gravan antas A2211⁹ vara. Graven är fyndtom och med en korsad armställning. En hypotes är att de äldre gravarna oftare har en stenpackning, eller rättare sagt, kistnedgravningen fylld med sten. De flesta gravarna har innehållit en träkista. Dessa har varit både spikade med grovt virke¹⁰ eller tillverkade av ett tråg eller en

stock. I flera fall har kistlock varit bevarade.

Som ovan nämnts har också flera av kistorna varit kolade. En antydning finns också till att stenar ofta har placerats i huvudändan på graven.¹¹ En grav var helt fyndtom (A1111) och innehöll varken skelett eller fynd. Nedgravningen var fylld med sten. Botten utgjordes av en fet lera som troligen var de enda resterna av den begravde. Det är inget tvivel om att det är frågan om en grav. Dock kan det vara en så kallad kenotaf, alltså en grav som saknar lik. Bottenlagret och den arkeologiska intuitionen talar dock mot detta. Förmodligen har stenpackningen förändrat dräneringsförhållandena vilket har lett till att skelettet helt har förmultnat. Detta är faktiskt det vanligaste förhållandet i Mälardalen. Jorden i Broby avviker med sin extremt höga kalkhalt vilket får skelett att bevaras ovanligt bra. Graven hade ytterliga-

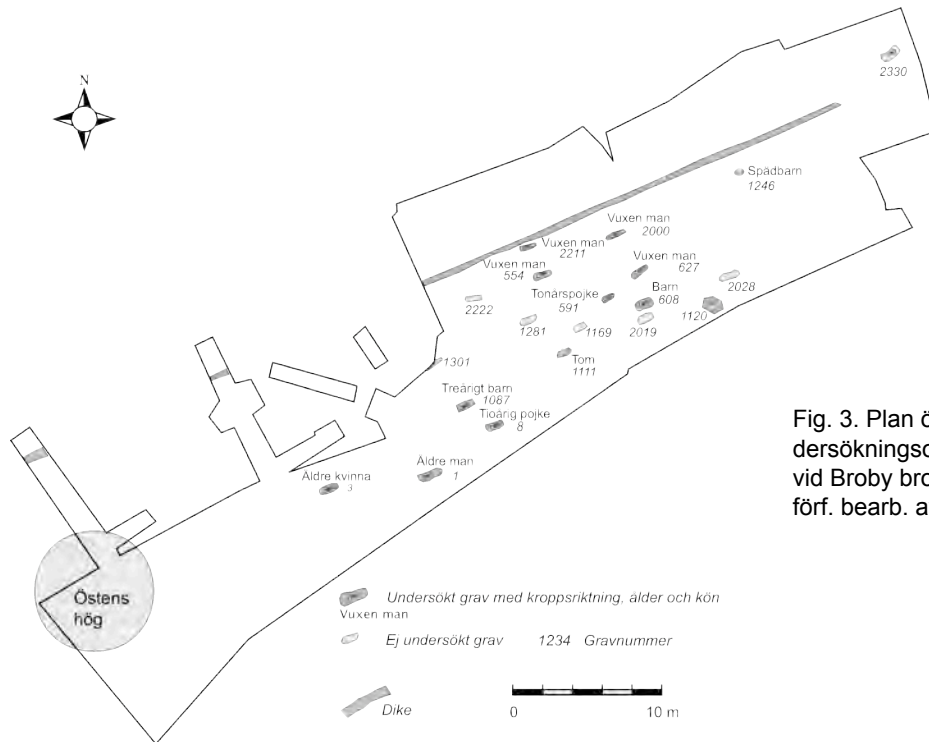

Fig. 3. Plan över undersökningsområdet vid Broby bro. Karta förf. bearb. av red.

re en avvikande detalj. På stenpackningen, alltså högst upp i graven, vid det läge där huvudändan borde ha varit placerad, låg ett lager sot och kol. Lagret var uppenbarligen medvetet placerat på just detta ställe. Intill graven fanns dessutom en mindre härd som tycktes använd en gång.¹² Här hade sotet troligen tillverkats till begravningen. Inslaget av kol i gravar har uppenbarligen varit av vikt vid tidigkristna begravningar. Och uppenbarligen har gravarnas huvudända behandlats på ett särskilt sätt.

En gravgårdsgräns

Genom undersökningsområdet löpte ett täckdike som har tolkats utgöra en reminiscens av en ursprunglig begränsning av gravgården. Gravgården kan alltså ha haft en ursprunglig begränsning som har gett

återverkningar i senare tiders markutnyttjande. Platsen för gravgården har i senare tid främst utgjort betesmark och marken utanför har varit åkermark. Denna uppdelning antas vara en direkt följd av gravgårdens placering. Denna uppdelning har funnits fram till tidigt 1800-tal då hela ytan plöjdes upp. Den gamla gränsen behölls dock, om än i osynlig form, genom att det dike som avskilde de olika ytorna fylldes med sten och täcktes. Så hamnade alltså det täckdike på den plats där det nu har återfunnits. Det täckdike som antas vara gravgårdens begränsning.

Denna hypotes prövades i 2009 års undersökning. Hypotesen bekräftades och gravgården anses avgränsad. Inga gravar finns norr om diket. Vidare finns överensstämmelser mellan dike och gravgården

som stärker antagandet att det är placerat på en ursprunglig begränsning av gravgården. Då ytorna har nyttjats på ett likartat sätt med samma jordbruksmetoder sedan 1800-talet så kan det utslutas att den ena ytan skulle ha bevarats på ett annat sätt jämfört med den andra. Detta syns också i de stratigrafiska jämförelserna mellan ytorna på båda sidor om diket.

Var är kvinnorna?

Fram till 2009 års undersökning var endast en individ könsbestämd till kvinna. Inför undersökningen 2009 framstod det som viktigt att hitta det område där ättens kvinnor är begravda. Efter undersökningen framstod det som klart att gravgården domineras av män och barn. Fortfarande är det endast en individ av totalt tolv undersökta som är könsbestämd som kvinna. Frågan kan alltså inte anses fullt besvarad då det fortfarande finns ytor och gravar som inte är undersökta. Däremot kan man påstå att den delvis är besvarad eftersom man med stor säkerhet kan påstå att de begravda kvinnorna verkligen är i minoritet. Det finns således inget område där kvinnorna ligger begravda för sig. En framtida hypotes är att se om de begravda individernas relationsmässiga fördelning mellan kvinnor, män och barn motsvarar den relation som finns på runstenarna som är resta av Jarlabankeätten. Ett svar på detta bör kunna ges vid en totalundersökning av gravgården. Kvinnorna som på runstenarna nämns tillhöriga släkten är endast ingifta. Inga döttrar finns omnämnda. Kan det vara samma urvalskriterier som har använts till både gravgården och runstenarna?

Sigtuna

Jarlabankesläkten antyder genom sina runstenar att den tycks ha haft ett stort inflytande under 1000-talet. Exakt var i samhällshierarkin vi ska placera den är lite osäkert men sannolikt tillhörde den en grupp av storbönder som låg strax under den absoluta eliten. Den hade nog direkta kontakter med kungamakten och tillhörde kanske den grupp av människor som omgav kungen. Detta innebär att släkten förmodligen också var inbegripen i de intriger och maktspel som alltid tycks ha pågått i toppen av det tidigmedeltida samhället.

Sigtuna var i allra högsta grad en central plats under Jarlabankeättens tid. Staden var inkörsporten för nya idéer och platsen där den högsta makten i alla avseenden fanns representerad. Kyrkan och kungamakten fanns sida vid sida i Sigtuna. Det är självklart att de stora släkterna med maktambitioner hade ett intresse av att ha en representation i staden. Jarlabankeätten var nog inget undantag. Vi kan nog med säkerhet säga att Jarlabankesläkten hade en plats i Sigtuna stad.

De förkyrkliga gravplatserna i Sigtuna brukar kallas gravgårdar. Gravgårdarna har särskiljande karaktär jämfört med de något senare kyrkogårdarna och de tidigare gravfälten. Förutom att de inte har en direkt relation till någon kyrkobyggnad så har de en glesare utbredning av gravar (Wikström 2007 & 2008). De tycks också ha en högre andel kistor och större inslag av kol i gravarna. Samtliga dessa faktorer överensstämmer med förhållandena vid Broby bro. Några avgränsningar av gravgårdarna så som vi kan se i Broby har inte kunnat beläggas i Sigtuna, men det finns klara indikationer på att sådana har funnits.

Broby bro liknar till stor del de gravgårdar som har framkommit i kvarteret Nunnan, på brandstationstomten och vid gamla Statoilmacken i Sigtuna (Tesch & Edberg 2001; Wikström 2008; Wikström & Kjellström 2009). Sigtunas gravgårdar har liksom Broby ofta varit placerade längs vägar¹³ och varit väl exponerade. Ovanstående gravgårdar visar vidare en tendens till att gravarna är placerade i grupper. Kanske kan Brobygravarna ses som en sådan grupp fast placerad långt från Sigtuna? I Brobyfallet tolkas denna grupp utgöra en utvald skara människor som har varit inflytelserika i trakten. Närvaron av Östens hög, de intilliggande runstenarna samt ett antal andra faktorer talar för att denna utvalda skara utgjordes av Jarlabankeätten.

En mycket intressant avvikelse finns dock mellan Broby och Sigtuna. Av de undersökta gravarna i Broby finns som ovan nämnt ett kvinnounderskott. Förhållandet i Sigtuna tycks vara omvänt. Frågan är om detta är en tillfällighet eller om det har ett samband. Nästan reflexmässigt kommer man att tänka på runstenen U395 som lyder: ”Sven... rista stenen... som förde henne till Sigtuna” (Wessén & Jansson 1945). Texten är i och för sig inte helt oomtvistad men den rimligaste tolkningen utgår från att en man har fört sin döda hustru till Sigtuna för begravning. Kanske har vissa grupper av landsbygdens befolkning begravt en större andel av de döda kvinnorna i Sigtuna. Männerna begravdes ”som vanligt” hemma vid gården. Kanske har anledningen legat i de skillnader som fanns i arvsrätt mellan kvinnor och män. Det kanske bedömdes som viktigare att männen låg kvar i närheten av den ärvda jorden.

Sammantaget finns det så stora likheter mellan gravgårdarna från Sigtuna och Bro-

by bro att man kan anta att inspirationen till utformningen av Brobygravfältet kommer från Sigtuna. Kunskapen om hur en kristen begravning skulle förrättas och se ut fanns i Sigtuna och den fördes tidigt ut till de kristna på landsbygden. Broby bro avviker från den äldre gårdsgravfältstraditionen på samma sätt som Sigtunas gravgårdar genom att de är etablerade som kristna begravningsplatser. De är inte en fortsättning av äldre hedniska gravfält.

Jarlabankeätten har med säkerhet varit inblandade i skapandet av gravgården i Broby. Vi har således lyckats placera en känd runstensresarsläkt i geografien. Lika säkert är det att denna släkt har haft en stark kontakt med Sigtuna. Något annat vore mycket konstigt. Med ett litet leende lämnar vi därför över till Sigtunaforskningen att peka ut var i Sigtuna Jarlabankesläkten har haft sin stadsgård. För någonstans där har den legat.

Noter

- 1) Att resa runstenarna hade givetvis många syften. Inte minst redogjorde de explicit eller implicit för de arvsförhållanden som förelåg. Att resa en runsten var också en kristen markering av beställaren. Oavsett vilken av betydelse man väljer att betona går det inte att bortse från att runstenarna bör ha uppfattats som statusobjekt.
- 2) T ex Skålhamra.
- 3) Gösta Magnussons undersökning på tidigt 1970-tal gav dateringar till Kr f.
- 4) Alternativt en direkt sammanbyggnad med det äldre gravfältet.
- 5) Ytterligare en möjlig grav kan skönjas i schaktkanten (A1301). Denna är dock mycket osäker.
- 6) 1010–1160 AD, 95,4 % sannolikhet.

- 7) A3 (den äldre kvinna som har identifierats som Jarlabankes farmor Estrid), A8 (en pojke i 10-årsåldern) och 627 (en vuxen man).
- 8) Äldsta möjliga datering beräknad utifrån präglingsår.
- 9) Alternativt den ovan nämnda spädbarnsgravnen, som tycks ha en relativt hög sannolikhet att vara från början av 1100-talet.
- 10) A1 är vedartsbestämd till ek.
- 11) Dessa gravar räknas inte till samma grupp där kistnedgrävningen är fylld med sten.
- 12) Härden innehöll ett tunt lager kol och sot och ingen skärvsten. Benämningen härd kan således tyckas missvisande. Kanske borde anläggningen kallas för sotlager.
- 13) I Sigtunas fall infarten till staden.

Referenser

- Andersson, L. 1999. Jarlabankeättens gravplats vid Broby bro. *Arkeologisk delundersökning av gravplats med tre skelettgravar vid Broby bro, Täby socken och kommun, Uppland. Rapport 1999:4*. Stockholms läns museum. Stockholm.
- Callmer, J. 1977. *Trade beads and beads trade in Scandinavia ca. 800–1000 AD*. Lund.
- Magnusson, G & Claréus, C. 1979. *Del av forn-lämning 36 gravfält, äldre järnålder Såsta, Täby köping Uppland. Arkeologisk undersökning 1972. Riksantikvarieämbetet och statens historiska museer. Uppdragsverksamheten Rapport 1979:37*. Stockholm.
- Tesch, S. & Edberg, R. (red.) 2001. *Biskopen i museets trädgård. En arkeologisk gåta*. Sigtuna.
- Wessén E & Jansson S. B. F. 1945. *Upplands runinskrifter*. Andra delen, häfte 2. Uppsala.
- Wikström, A. 2007. *Brandstationstomten Sigtuna 2:44. Rapport arkeologisk förundersökning*. Meddelanden och rapporter från Sigtuna Museum nr 32. Sigtuna.
- Wikström, A. (red). 2008. *På väg mot Paradiset. Rapport arkeologisk förundersökning*. Meddelanden och rapporter från Sigtuna Museum nr 33. Sigtuna.
- Wikström, A. & Kjellström, A. 2009. *Manus gamla Statoilmacken*.

Summary

Since 2007, the Stockholm County Museum has executed several Archeological excavations at an early Christian burial ground located at Broby bro, in the municipality of Täby north of Stockholm. The burials there are dated back to the 11th century and have characteristics similar to the contemporary graveyards in Sigtuna, a town founded in the 10th century, not far from Täby.

The burial ground at Broby bro is probably the graveyard for the members of the powerful Jarlabanke family, named on many runestones in the area and with its home-farm nearby. The family had connections to Sigtuna and must have had a good knowledge of Christian rituals.

The burial ground at Broby bro is, like the contemporary graveyards in Sigtuna, created like a fully developed Christian graveyard with no connection to pre-Christian burials rituals or burial grounds.